

AZƏRBAYCANIN XARİCİ SİYASƏTİ MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ

Şikar Qasimov

*Azərbaycan Texniki Universiteti Tarix kafedrasının müdiri,
tarix elmləri doktoru, professor*

XX əsrin sonunda dünyada baş verən qlobal proseslər, xüsusilə də Varşava müqaviləsi təşkilatının ləğv edilməsi, "soyuq müharibə"nin başa çatması, SSRİ-nin dağılması beynəlxalq aləmdə siyasi mühitin ciddi şəkildə dəyişməsinə və yeni geosiyasi vəziyyətin yaranmasına səbəb oldu. Postsovet məkanında meydana çıxan yeni müstəqil dövlətlərin bəlavasitə beynəlxalq münasibətlər sisteminə qatılması dünyada dövlətlərarası münasibətlərdə yeni mərhələnin başlamasına səbəb oldu.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət fəaliyyəti Dağlıq Qarabağda erməni separatizmi və Ermənistanın hərbi təcavüzü şəraitində həyata keçirilir. Bu baxımdan təcavüzün və millətçi separatizmin qarşısını almaq, onların ağır nəticələrini aradan qaldırmaq, dövlətin ərazi bütövlüyünü və təhlükəsizliyini təmin etmək, dünya birliyi ilə iqtisadi və siyasi integrasiyaya girmək zərurəti fəal xarici siyasət həyata keçirilməsini tələb edir. Bu baxımdan Azərbaycan dövlətinin xarici siyasət sahəsindəki əsas vəzifələrini aşağıdakı istiqamətlərdə qruplaşdırmaq olar:

- Ölkənin müstəqilliyini, suverenliyini beynəlxalq aləmdə tanınmış sərhədləri çərçivəsində ərazi bütövlüyünü qorumaq, onun təhlükəsizliyini regional və beynəlxalq təhlükəsizlik sistemi ilə əlaqələndirmək;
- Azərbaycanın bütün beynəlxalq və regional təşkilatlarda təmsil olunması, böyük dünya siyasətinə qatılması;
- Dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabərhüquqlu əməkdaşlıq əlaqələri yaratmaq, bu əlaqələrdən respublika iqtisadiyyatının, elminin və mədəniyyətinin inkişafında istifadə etmək;
- Ölkənin demokratiya və azad bazar iqtisadiyyatı yolu ilə irəliləməsi, müstəqil daxili və xarici siyasət yeridilməsi üçün əlverişli beynəlxalq şəraitin yaradılmasına nail olmaq;
- Reqionda gərginliyin aradan qaldırılması və mehriban qonşuluq münasibətlərinin yaradılmasına çalışmaq;

- Azərbaycanca xarici təzyiqlərin qarşısını alan beynəlxalq himayə mexanizminin yaradılması;
- Dövlətin bütün beynəlxalq, regional, iqtisadi, elmi-texniki, mədəni və s. təşkilatlarda fəal iştirakına səy etmək;
- Xarici ölkələrlə elmi, mədəni, humanitar əlaqələr və informasiya mübadiləsi mexanizmlərini yaratmaq və s.

Ermenistan-Azərbaycan münaqişəsinin dinc vasitələrlə nizama salınması Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1993-cü ildən başlayaraq xarici siyasət fəaliyyətində başlıca yer tutmuşdur. Heydər Əliyev münaqişənin ara-dan qaldırılması üçün ən yüksək səviyyədə dövlət başçıları ilə görüşlərdə, ATƏT-in Zirvə toplantılarında, Minsk qrupunun həmsədrləri ilə aparılan müzakirələrdə, beynəlxalq forumlarda, həmçinin Ermənistan prezidenti ilə birbaşa danışıqlarda Azərbaycanın müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü qorumaqla öz mövqeyini nümayiş etdirmişdir. Bu məqsədlə Prezident Heydər Əliyev respublikamızın təhlükəsizlik problemlərini, xüsusilə də Ermənistanın ərazi iddiaları və hərbi təcavüz məsələsini beynəlxalq aləmə çıxararaq regionda sülhün bərqərar olması üçün nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların təsirini artırmağa çalışmışdır.

Ermenistanın Azərbaycan ərazilərinin işğalı ilə bağlı olaraq BMT Təhlükəsizlik Şurası 7 bəyənət və 4 qətnamə qəbul etmişdir. Lakin təəssüf ki, bu qətnamələr qəbul edilərkən Şuranın daimi üzvü olan böyük dövlətlər Ermənistanın təcavüzkar dövlət kimi tanınmasına razılıq verməyərək münaqişənin ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində atəşkəs və danışıqlar yolu ilə həll olunmasını üstün tutdular. Cəzasız qaldığından ruhlanan və bundan istifadə edən Ermənistan BMT Təhlükəsizlik Şurasının münaqişəyə dair qəbul etdiyi 4 qətnaməyə də məhəl qoymadı. Dünya Birliyi Ermənistanın bu açıq-aşkar təcavüzünə göz yumdu və təcavüzkarın cilovlanması üçün heç bir tədbir görmədi. Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən qəbul edilən bütün sənədlərdə Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü "Dağlıq Qarabağ regionunda və onun ətrafında münaqişə" kimi qiymətləndirildi.

Ermenistan-Azərbaycan münaqişəsində vasitəçilik dövrü başlandı. Bu vasitəçilik tarixinə nəzər salsaq bu məsələnin Rusiya-Qərb qarşıdurmasının xarakterindən asılı olduğunu görürük. Dünya dövlətləri və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən münaqişənin nizama salınmasına dair vasitəçilik səylərinin fəallaşması hər zaman Rusiyanın siyasi dairələrində narahatlıq doğurmuşdur. Belə vaxtlarda Rusiya təşəbbüsü beynəlxalq təşkilatların və dünya dövlətlərinin əlindən almağa, bununla da regionda özünün zəifləmiş mövqelərini möhkəmləndirməyə cəhd göstərir. Öz məqsədlərinə nail olmaq üçün Rusiya Azərbaycana təzyiq göstərərək qoşunlarını "sülhməramlı qüvvələr" adı altında münaqişə bölgəsinə getirməyə də cəhd göstərdi. Lakin bu məqsədinə nail olmayan Rusiya Ermənistanda qoşunlarının sayını daha da artırmaqla, onu gizli və aşkar yolla silahlandıraraq, Azərbaycan ərazilərinin işğal olunmasına dəstək vermişdir.

Ermenistan-Azərbaycan münaqişəsini ədalətlə aradan qaldırmaq işində 1996-cı il dekabrın 2-3-də ATƏT-in Lissabonda keçirilən Zirvə toplantısında qəbul edilən sənəd böyük siyasi uğur sayıla bilər. Bu Zirvə toplantısı zamanı Prezident Heydər Əliyevin diplomatik istedadı sayəsində münaqişənin həllinin siyasi-hüquqi çərçivələrini müəyyən-ləşdirən xüsusi bir bəyanat qəbul edildi. Bu bəyanat Ermənistan istisna olmaqla dünya-nın 53 dövləti tərəfindən müdafiə olundu və Lissabon sammitinin yekun qərarında öz əksini tapdı. ATƏT-in Lissabon Zirvə görüşündən sonra Rusiya ilə yanaşı ABŞ və Fran-sa nümayəndələri də Minsk qrupunun həmsədrləri təyin olundu. Həmsədrlər 1997-ci ildən indiyə kimi iki hissədən ibarət– Dağlıq Qarabağın hədudlarından kənarda yerləşən işğal olunmuş 7 rayonun azad edilməsi və Dağlıq Qarabağın statusunun müəyyənleş-dirilməsinə dair 3 təkliflə çıxış etmişlər. Onların 1997-ci il iyunda təqdim etdikləri ilk təklif münaqişənin “paket” həlli (bu variantda Dağlıq Qarabağın statusu da daxil olmaq-la bütün məsələlərə eyni vaxtda razılıq verilməsi nəzərdə tutulur), 1997-ci ilin sentya-brında irəli sürdükleri ikinci təklif münaqişənin “mərhələli” həllindən (bu variantda isə münaqişənin mərhələlərlə nizama salınması nəzərdə tutulurdu) ibarət idi. Lakin Azər-baycan hökuməti həmin planlarla tam razı olmamasına baxmayaraq sülh prosesinin ölü nöqtədən çıxarılması məqsədilə həmsədrlərin hər iki təklifini qəbul etsə də Ermənistan tərəfi bu təkliflərlə razılaşmadı.

1998-ci il noyabrın 9-da həmsədrlər beynəlxalq hüquq normalarına zidd, həmçinin Azərbaycan üçün qəbul edilməz olan üçüncü təklif irəli sürdülər. Bu təklif dünya prak-tikasında mövcud olmayan “ümumi dövlət” ideyasına əsaslanırdı. Bu təklif Azər-baycan Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən qətiyyətlə rədd edildi. Bu təklif Azərbaycanın mənafeyinə zidd olmaqla yanaşı, ATƏT-in Budapeşt və Lissabon Zirvə toplantılarında qəbul edilən sənədlərə də etinasız yanaşıldığını göstərirdi.

1999-cu il fevralın 8-də Heydər Əliyev Minsk qrupunun həmsədrləri olan dövlətlə-rin başçılarına (ABŞ, Rusiya, Fransa) müraciət edərək Minsk qrupunun fəaliyyətini və axırıncı təklifini ciddi tənqid etdi.

Ermenistan-Azərbaycan münaqişəsinin nizama salınması məsələsinə BMT və ATƏT-lə yanaşı 1993-cü ildən İslam Konfransı Təşkilatı da baxmış, 1994-cü ildə Ka-sablankada, 1996-cı ildə Cakarada, 2000-ci ildə Dohada keçirilən Zirvə toplantılarında Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü haqqında qətnamələr qəbul etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, İKT Ermənistanı birmənalı şəkildə təcavüzkar dövlət kimi tanıyan ilk beynəlxalq təşkilatdır.

2001-ci il yanvarın 25-də Azərbaycanın Avropa Şurasına bərabər hüquqlu üzv kimi qəbul olması nəticəsində ölkəmiz öz səsini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün yeni və mötəbər bir tribuna qazandı. 2001-ci aprelın 24-27-də Azərbaycan Respublikasının AŞPA-dakı nümayəndə heyəti ilk dəfə olaraq bu qurumun iclasında bərabər hüquqlu üzv kimi iştirak edərək Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü faktlarını özündə əks et-dirən sənədlər yaymışdılar. Bunlardan 9 ölkə və AŞPA-da fəaliyyət göstərən 5 siyasi qrupu təmsil edən 29 nümayəndə tərəfindən imzalanmış “Ermənilər tərəfindən azər-

baycanlı əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımın tanınması" adlı yazılı bəyanat və 14 ölkəni təmsil edən 20 nümayəndə tərəfindən imzalanmış "Ermenistan və Dağlıq Qarabağda saxlanılan hərbi əsirlər və girovlar" haqqında məlumat AŞPA-nın rəsmi sənədləri qismində yayılmışdır. Göstərilən sənədlərdə ermənilər tərəfindən Xocalı əhalisinin qətlə yetirilməsi, Azərbaycan ərazisinin 20%-nin işğal edilməsi, Ermenistanda, eyni zamanda işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərində uşaq, qadın və yaşlı insanların da daxil olduğu 783 azərbaycanlının girov saxlanması faktları və b. məsələlər də öz əksini tapmışdır. AŞPA-nın 2002-ci il sentyabrda keçirilən payız sessiyasında ilk dəfə olaraq bu beynəlxalq qurumun sənədlərində Ermenistan silahlı qüvvələri tərəfindən Dağlıq Qarabağın işğalı faktı rəsmi şəkildə öz əksini tapdı.

2004-cü ilin əvvəllərindən Avropa Şurası, ATƏT, Avropa İttifaqı münaqişəsinin dinc vasitələrlə həlli istiqamətində öz səylərini artırmışdır. Belə ki, AŞPA-nın qış sessiyasında Ermenistanın işğalçı dövlət olması bir daha təsbit edildi və münaqişənin aradan qaldırılmasında Ermenistanın heç bir addım atmaması faktı sənədlərdə öz əksini tapdı. AŞPA-nın sessiyasında ermənilərin işğal etdikləri ərazilərdə azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə siyasəti ilə bağlı məruzə dinləndi və işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərinin (Ağdam, Fizuli, Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan) azad edilməsi təklifi verildi.

2004-cü il fevralın 4-də ATƏT-in Parlament Assambleyası sədrinin Dağlıq Qarabağ üzrə xüsusi nümayəndəsi Qoran Lenmarkerin Azərbaycana səfəri zamanı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, münaqişənin nizama salınmasında əsas vasitəçi olan ATƏT-in Minsk qrupu ilə yanaşı digər beynəlxalq qurumlar- ATƏT-in Prlament Assambleyası, Avropa Şurası və Avropa İttifaqının da fəaliyyətinin gücləndirilməsi böyük əhəmiyyətə malikdir. Prezident İlham Əliyev Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının Ermenistan-Azərbaycan münaqişəsi üzrə məruzəçisi Terri Devisin Azərbaycana 2004-cü il fevralın 25-dəki səfəri zamanı da Ermenistanın hərbi təcavüzkarlığı faktına Avropa Şurasının siyasi qiymət verməsinin vacibliyini vurğulamışdı. Dövlətimizin başçısı İlham Əliyev 16 mart 2004-cü ildə ATƏT-in səfirini qəbul edərkən Minski qrupunun konkret təkliflərlə çıxış etməməsi baxımından fəaliyyətini tənqid etmiş və Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş prinsiplərə sadıq qalaraq münaqişənin yalnız beynəlxalq hüquq normaları əsasında, respublikamızın ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi şərtlə nizama salınmasının vacibliyini bildirmişdir.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın prinsipal mövqeyini növbəti dəfə 17 mart 2004-cü ildə Bratislavada keçirilən beynəlxalq konfransda bəyan etdi. Azərbaycan Prezidenti Dağlıq Qarabağ ermənilərinin öz müqəddəratlarını təyin etmək hüququ ilə bağlı iddialarının tamamilə saxta və beynəlxalq hüquqa zidd olduğunu bildirərək ermənilərin artıq öz müqəddəratını təyin edib Ermenistan adlı müstəqil dövlət yaratdıqlarını vurğuladı. Prezident İlham Əliyev qeyd etdi ki, ermənilər bütün yaşadıkları digər ölkələrdə də öz müqəddəratlarını təyin etmək fikrinə düşsələr, dünyada hansı hadisələrin baş verəcəyini söyləmək çətindir. Bununla yanaşı dövlət başçısı münaqişənin nizama sa-

lınması prosesində ATƏT-in Minsk qrupunun fəaliyyətinin heç bir səmərə vermədiyini vurğulayaraq Avropa Birliyi və Avropa Şurasını münaqişənin dinc vasitələrlə həlli istiqamətində səylərini gücləndirməyə çağırırdı. Bundan başqa 2004-cü il aprel 29-da AŞPA-nın növbəti yaz sessiyasında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Ermənistanın ərazi iddiaları və hərbi təcavüzü haqqında ətraflı çıxış edərək öz qətiyyətli mövqeyini bir daha nümayiş etdirdi.

Azərbaycan Pespublikasının Parlament nümayəndə heyətinin səyi ilə AŞPA-da obyektiv müsbət rəyin formalaşması nəticəsində 2005-ci ildə qəbul edilən sənəd ölkəmiz üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu sənəddə Azərbaycan ərazilərinin böyük bir hissəsinin hələ də Erməni qoşunlarının işğal altında olduğu və separatçı qüvvələrin Dağlıq Qarabağ regionuna nəzarət etdiyi göstərilir. Bununla yanaşı, sənəddə deyilirdi ki, "Avropa Şurasının üzvü olan ölkənin başqa ölkənin ərazilərini işğal altında saxlaması həmin ölkənin öz üzərinə gətirdiyi öhdəliklərə açıq-aşkar ziddir və Assambleya öz yerlərindən qaçqın düşmüş insanların geri qaytarılması hüququnu təsdiqləyir.

Göründüyü kimi, Azərbaycan öz haqlı mövqeyini müdafiə edərkən bir sıra çətinliklərlə qarşılaşır. Çünki münaqişə başlayandan bu günə kimi aparılan danışıqlarda təcavüzkar ermənistan qeyri-konstruktiv mövqedən çıxış edərək işğalçılıq siyasətindən əl çəkmək istəmir. Digər tərəfdən isə dünya birliyinin "ikili standart-lar" prinsipindən çıxış etməsi, BMT və ATƏT kimi beynəlxalq təşkilatların öz təklif və qətnamələrini həyata keçirmək üçün konkret addımlar atmaması danışıqlar prosesində irəliləyişin əldə olunmasına əngəl törədir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan da daxil olmaqla postsovet məkanında yerləşən bütün dövlətlər özlərinin gələcək inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirərkən ciddi seçim qarşısında qalmışdılar. Onlar ya əvvəlki kimi sosialist ideologiyası və ictimai mülkiyyətə əsaslanan planlı iqtisadiyyat siyasətini davam etdirərək beynəlxalq aləmdə ideoloji, hərbi-siyasi qarşı-durmaya yenidən şərait yaratmalı, ya da iqtisadi-siyasi və sosial sahədə yüksək tərəqqiyə nail olmuş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq xüsusi mülkiyyətə əsaslanan azad bazar iqtisadiyyatı yolunu seçməli idilər. Kapitalizm dünyasının hərtərəfli üstünlükləri yeni yaranmış dövlətləri məhz ikinci yola yönəltdi.

Lakin kapitalizm dünyasının daxilində də hazırda dünya siyasətinin müəyyənləşməsində mühüm rol oynayan iqtisadi-siyasi güc mərkəzlərinin inkişafı ilə bağlı Amerika, Avropa və Asiya modelləri formalaşmışdır. Buna görə də müstəqillik əldə edən dövlətlər özlərinin gələcək inkişaf yolunu müəyyənləşdirmək üçün dünyada mövcud olan müəkkəb beynəlxalq və regional şəraiti düzgün qiymətləndirməli idilər.

Birinci və İkinci dünya müharibələrindən sonra iqtisadi, siyasi və hərbi sahədə dünya dövlətləri sırasında liderə çevrilən ABŞ modeli 90-cı illərdə müstəqillik qazanan bir çox yeni dövlətləri cəlb edirdi. Lakin XX əsrin sonunda dünya siyasətinin yeni güc mərkəzləri kimi meydana çıxan Avropa və Asiya dövlətlərinin inkişaf modellərinin ABŞ modeli ilə rəqabət mübarizəsindəki uğurları və proqnozlaşdırılan üstünlükləri ABŞ-in

cəlbediciliyinə müəyyən zərbə vurmuşdur. Avropa ölkələri Avropa Birliyi ideyası altında regionun bütün dövlətlərini vahid iqtisadi-siyasi məkanda birləşdirməklə yeni güc mərkəzi yaratmağa nail olmuşdur.

Asiya modeli dedikdə isə, buraya hər şeydən əvvəl XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq yüksək iqtisadi inkişaf tempinə nail olan Avstraliya, Yeni Zelandiya və Cənub-Şərqi Asiya ölkələri- Yaponiya, Çin, Cənubi Koreya, Tayvan, Sinqapur, İndoneziya, Malayziya, Honkonq və b. ölkələr nəzərdə tutulur. Bu modeli bəzən Asiya-Sakit okean ölkələri modeli də adlandırırlar. Asiya-Sakit okean ölkələri hazırda iqtisadi inkişaf tempinə görə ABŞ və Avropa Birliyi ölkələrini xeyli üstələyir və iqtisadi qüdrətinə görə əsas mərkəzlərdən birinə çevrilməkdədir. Hazırda dünya üzrə ümumdaxili məhsulun yarıdan çoxu məhz bu region ölkələrinin payına düşür. Beləliklə, keçmişdə mənfəi inkişaf simvoluna çevrilmiş "Asiya" termini hazırda daha çox mütərəqqi mənada işlənməyə başlamışdır. Göründüyü kimi, qərb sivilizasiyası ilə rəqabətə davam gətirə bilən güclü Asiya sivilizasiyası yenidən bərpa olunmaqdadır.

Avropa ilə Asiyanın qovşağında strateji baxımdan əlverişli, mühüm geostrateji mövqeyə malik olan Azərbaycan siyasi və mədəni-mənəvi həyatında özünə-məxsus xüsusiyyətləri yaşatmaqla bərabər Şərq və Qərb dəyərlərinin sintezindən yaranmış xüsusiyyətləri də mənimsəyərək dünya birliyinə inteqrasiya yolunu seçmişdir.

Azərbaycanın zəngin iqtisadi potensialı və əlverişli geosiyasi mövqeyi ölkənin müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və dövlətçilik mənafeələrinin qorunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı neft yataqlarının istismarına dair 1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanmış "Əsrin müqaviləsi" Azərbaycanın dünya ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin genişlənməsinə və beynəlxalq mövqələrinin möhkəmlənməsinə güclü təkan verdi. "Əsrin müqaviləsi" və sonrakı dövrdə imzalanmış çoxsaylı neft kontraktları Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiyasını gücləndirdi.

1998-ci il 7-8 sentyabrın 7-8-də 32 dövlətin və 13 beynəlxalq təşkilatın nümayəndələrinin iştirakı ilə tarixi "Böyük İpek yolu"nın bərpası üzrə keçirilmiş Bakı beynəlxalq konfransı və onu nəticələri Azərbaycanın xarici siyasətinin müstəqillik illərində qazandığı ən mühüm nailiyyətlərdəndir.

Avropa Birliyinin TƏSİS-TRASEKA proqramı çərçivəsində "Böyük İpek yolu"nın bərpası üzrə həyata keçirilən tədbirlər Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizində yerləşən bütün ölkələrin inkişafı, onların iqtisadi potensialından daha səmərəli istifadə edilməsi, çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlığın genişlənməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Şərqlə Qərb arasında mühüm körpü rolunu oynayan Azərbaycanın Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişaf etdirilməsində aparıcı yer tutması respublikanın dünya ölkələri ilə inteqrasiyasını daha da dərinləşdirməyə xidmət edir. Bu isə nəinki iqtisadi, həm də siyasi sabitlik və təhlükəsizlik baxımından da mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Xəzər hövzəsinin zəngin qaz ehtiyatlarının (Türkmənistan, Qazaxıstan və Azərbaycan qazı) Bakı-Tbilisi-Ərzurum marşrutu ilə Türkiyəyə, oradan da Avropa bazarlarına çıx-

xarılması üçün Azərbaycan, ABŞ, Qərb dövlətlərinin reallaşdırdığı layihə Rusiyanın bu bazardakı hegemonluğuna son qoya bilər. Bu gün Azərbaycan Respublikasının müstəqil inkişafı, dövlət təhlükəsizliyi və geosiyasi mövqeyi təkcə ölkəmizin deyil, eyni zamanda müsir dünya siyasətinin, beynəlxalq aləmin mühüm məsələlərindəndir. Xəzər dənizi və onun Azərbaycan sektorunun neft və qaz ehti-yatları hazırda təkcə regionun Rusiya, İran, Ukrayna, Türkiyə kimi dövlətlərini deyil, həmçinin dünya enerjisinin 4/3-nü istehlak edən ABŞ, İngiltərə, İtaliya, Hollandiya, Polşa, Yaponiya, Çin və digər Qərb və Şərq dövlətlərini ciddi şəkildə maraqlandırır. Bunun əsas səbəblərindən biri də Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu və bu gün Azərbaycan pre-zidenti İlham Əliyevin müvəffəqiyyətlə davam etdirdiyi yeni neft strategiyasıdır.

Əsası 1994-cü ilin sentyabrın 20-də "Əsrin müqaviləsi" adlanan neft müqaviləsinin bağlanması ilə qoyulan bu strategiya Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi digər dünya ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqələrin genişlənməsinə və beynəlxalq mövqeyinin möhkəmlənməsinə əlverişli imkan yaratmışdır. Bu tarixi sənədin imzalanma mərasimində 7 ölkənin 11 neft şirkəti təmsil olunurdu. Müqaviləyə əsasən ABŞ, Rusiya, Türkiyə, Böyük Britaniya, Norveç və Səudiyyə Ərəbistanı dövlətlərinə məxsus olan aparıcı neft şirkətləri "Azəri", "Çıraq", "Günəşli" yataqlarından 30 il müddətinə 511 mln. ton neft çıxarmalı idilər. Layihənin ümumi investisiya qoyuluşu 10 milyard ABŞ dollarına bərabər idi. Onun 7,4 milyardını Qərb şirkətləri qoymalı idilər. Sonradan müqaviləyə Yaponiyanın "İtoçu" və ABŞ-in "Eksson" şirkətləri də qoşuldular. Bu müqavilədə ən çox pay aparıcı qərb dövlətlərinə ayrılıb. Bunların içində ən mühüm pay isə ABŞ şirkətlərinindir. ABŞ hökuməti 1994-cü il sentyabrın 20-də göndərdiyi teleqramda bu sazişi "Birləşmiş Ştatlar tarixində bu tipli sazişlər arasında ən böyüyü" kimi qiymətləndirmiş və Azərbaycan neftinin işlənməsi Dağlıq Qarabağ regionunun daxilində və ətrafında uzun müddət sürən münaqişənin həll olunması ilə yanaşı, Azərbaycan xalqı üçün sabitlik, iqtisadi inkişaf və firavanlıq gətirilməsində də mühüm rol oynaya bilər.

"Əsrin müqaviləsi" layihəsində investisiya qoyuluşu üzrə iştirakçı şirkətlərin İnvestisiya payı belə bölünmüşdü: Britiş Petroleum (Böyük Britaniya) 17,12%, Amoko (ABŞ) 17,01%, LU-Koyl (Rusiya) 10%, Penzoil (ABŞ) 4,81%, Eksson (ABŞ) 8,00%, Statoil (Norveç) 8,56%, İtoçu Slodzi (Yaponiya) 3,92%, Remko Enerji Qrup (Böyük Britaniya) 2,08%, Yunokal (ABŞ) 10,05%, Türkiş Petroleum Cor. (Türkiyə) 6,75%, Delta Nimir Xəzər (Səudiyyə Ərəbistanı) 1,68%, ARDNŞ (Azərbaycan) 10%.

Aparıcı Qərb dövlətləri ilə yanaşı Azərbaycan dövləti tarazlaşdırılmış xarici siyasət prinsipindən çıxış edərək bölgədə böyük təsiri olan Rusayaya məxsus "LUKoyl" şirkətinə (10%), həm də İrana (5%) bu layihədə pay ayırmışdı. Bu da təsadüfi deyildi. Bu ölkələr Azərbaycanın Xəzər dənizindəki istənilən təşəbbüsünə, xüsusilə də Qərblə birgə iş qurmaq layihələrinə qısqançlıqla yanaşırdı. Odur ki, Azərbaycan hökuməti onları qıcıqlandırmamaq, konstruktiv əməkdaşlığa yönəlmək üçün hər iki ölkənin müqavilədə iştirak etməsi təklifini irəli sürmüşdü. Lakin Qərb dövlətlərinin ciddi etirazları nəticəsində İran bu müqavilədən pay almadı. Rusiya isə 10%-lik paydan narazı qalmışdı. Ona

göre de "Xəzər dənizi bütün Xəzəryanı ölkələr üçündür , onu milli sektorlara bölmək olmaz", "Azərbaycanın birtərəfli qaydada neft müqavilələri bağlamaq hüququ yoxdur" kimi bəyənətlər verilməyə başladı. Müqavilə imzalandıqdan sonra da Azərbaycanda törədilən bir çox pozuculuq hadisələrinə baxmayaraq ölkə rəhbərliyinin məqsəd-yönlü siyasəti nəticəsində Azərbaycan Respublikası bütün sınaqlardan çıxaraq təzyiqləri aradan qaldıra bildi.

Xəzər hövzəsində fəal mövqeyi ilə seçilən ölkələrdən biri də Azərbaycanın bütün məsələlər üzrə müttəfiqi hesab olunan Türkiyədir. Onun bu müqavilədə maliyyə və yüksək texnologiya imkanlarının məhdudluğu üzündən xüsusi payı olmasa da Türkiyə əsas diqqətini Xəzər neftinin xarici bazarlara ixracı marşrutu üzrə cəmləşdirmişdir. Bu məqsədlə Türkiyənin təklifi ilə Bakı-Ceyhan neft marşrutu üzrə kəmərlər artıq işə salınmışdır.

Ümumiyyətlə Azərbaycan neftinin Avropa bazarlarına nəqli vacib global əhəmiyyət kəsb edən məsələdir. Hazırda Xəzər neftinin "Şimal", "Qərb", və Bakı-Tbilisi-Ceyhan istiqamətində nəqli barədə razılaşmalar əldə olunsada bu marşrutların hansının daha əlverişli olması bu gün də müasir dünya siyasətinin aktual məsələsidir. Bakı-Novorossiysk, Bakı-Supsa kəmərlərinin işə düşməsi ilk növbədə neft ixracında alternativliyi təmin etmək, Rusiyadan tam asılılığı aradan qaldırmaqla yanaşı həm də Azərbaycan dövlətinin Gürcüstan dövlətinə verdiyi iqtisadi dəstək idi.

"Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasından 17 il keçir. Keçən illərdə dünyanın 16 dövlətinə məxsus 36 aparıcı şirkətlə 26 yeni neft müqaviləsi imzalanmışdır. Bu müqavilələr əsasında Azərbaycan neft sənayesinə 70 mld. dollar xarici investisiya qoyulmalıdır. Bu illərdə bütün təzyiqlərə baxmayaraq Azərbaycan öz müstəqil neft siyasətini ardıcıl həyata keçirmişdir. Azərbaycan rəhbərliyinin uzaqgörən siyasəti nəticəsində Azərbaycan Şərq və Qərbi, Orta Asiya-Qafqaz və Avropanı birləşdirən neft-qaz, nəqliyyat-kommunikasiya transmilli layihələrinin mərkəzinə çevrilmişdir.

Hazırda Xəzər dənizinin karbohidrogen ehtiyatlarının dünya bazarlarına çıxarılması üçün Bakı-Novorossiysk, Bakı-Supsa neft kəmərləri ilə yanaşı, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərləri işə salınmışdır. Azərbaycan bölgənin və dünyanın əsas enerji mərkəzlərindən birinə çevrilmiş və müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminə layiqli yer tutmuşdur. Bütün bu müvəffəqiyyətlərin, xüsusən Azərbaycanın xarici əlaqələrinin yaranmasının əsasında Xəzər dənizinin zəngin neft-qaz yataqlarının mövcudluğu və ondan düzgün istifadəni şərtləndirən Azərbaycanın yeni neft strategiyası durur. Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi beynəlxalq münasibətlər sisteminə qoşulması ölkənin sosial-iqtisadi, siyasi və təhlükəsizlik məsələlərinin də tənzimlənməsinə şərait yaratmışdır. Hazırda ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, Hollandiya, Belçika, Türkiyə, Yaponiya, Norveç, Almaniya, Çin və digər nüfuzlu dövlətlər Azərbaycanla neft və qeyri-neft sahəsində mühüm iqtisadi layihələrdə iştirak edirlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat.

1. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı,1997.
2. Abdullazadə F. Heydər Əliyev. Siyasi portret.Bakı, 1998.
3. Prezident İlham Əliyev. Bakı.2004.
4. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı,2005.
5. Həsənov Ə. Azərbaycan və ATƏT: Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi və Dağlıq Qarabağ problemi ümumavropa təhlükəsizliyi fonunda. Bakı, 1997.
6. Qafarov T. Azərbaycan tarixi. (XX əsrin 80-90-cı illəri). Bakı, 1998.
7. Azərbaycan Respublikası 1991-2001. Bakı, 2001.
8. İsmayılov M.Qarabağın tarixi. Bakı,1999.
9. Qasımov M. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1991-1995) Bakı, 1996.
10. Əhmədov M. Azərbaycan: yeni neft erası və beynəlxalq siyasət.Bakı.1997.
11. Mirzəyev R. "Əsrin müqaviləsi"ndən başlanan yol. Bakı.2000.
12. Şahbazov E. Heydər Əliyev və Azərbaycan neftinin inkişafı.Bakı.1997.
13. Böyük ipək yolu: dünən, bu gün, sabah. Bakı.1998.
14. Azərbaycan –Türkiyə münasibətləri. Bakı.1997.
15. Abdullayev V. Azərbaycan yeni diplomatiya məkanında. Bakı.2000